

ЛЕКСИКА

Иван Клајн

1. ИЗВОРИ, КРИТЕРИЈУМИ И ХРОНОЛОШКЕ ГРАНИЦЕ

1.1. Досадашња српскохрватска лексикографија пружа мало или нимало грађе за истраживање ове врсте. Као што је познато, пре речника Матице српске (*Речник српскохрватског књижевног језика, I–VI* [1967–1976]) и речника САНУ (*Речник српскохрватског књижевног и народног језика, I–XIV* [1959–; штампање започето 1959, до данас стигло до речи *недоштруо*]) никакав озбиљан једнојезични речник савременог језика није постојао. Речник Л. Бакотића (*Речник српскохрватског књижевног језика* [1936]), Лексикон „Свезнанје“ (1937) и речник М. Моксовљевића (*Речник савременог српскохрватског књижевног језика* [1966]), забрањен и уништен одмах по објављивању, поново штампан тек 1990), скромног су обима, оскудни у дефиницијама, лишени примера и ни приближно не одражавају стварно лексичко богатство времена кад су објављени. То у још већој мери важи за речнике страних речи — првенствено М. Вујаклије (*Лексикон српских речи и израза* [1937]) и Б. Клаића (*Речник српских ријечи, израза и кратица* [1951]), оба у више допуњених и проширених издања. Као што је с правом приметио М. Сурдуцки (Сурдуцки 1981 : 125–128), аутори оваквих речника уносе све познатије речи из светских језика (уз мноштво ванјезичких, енциклопедијских података), углавном не водећи рачуна о томе да ли се, колико и с којим значењем те речи употребљавају у српскохрватском. Речници неологизама тек су у зачетку. *Речник нових речи* Ј. Тирилова (1982), потом у проширеном издању као *Нови речник нових речи* (1991), обухватио је око 1.500 одредница, скоро искључиво именица, од којих су око девет десетина туђице или калкови, а упадљива предност дата је изразима из уметности, културе и медијске терминологије. Речник није рађен стандардним лексикографским поступком, него у журналистичком стилу, као ауторско дело. Аутор овог прилога радио је свој *Речник нових речи* (1992) на примерима из штампе, с радија и телевизије у раздобљу 1985–1991, али је из њих узимао све речи и изразе којих нема у три стандардна речника — Матичином, САНУ и најновијем

Клаићевом — што значи да је унет и известан број речи које по постанку нису нове. И овај речник је невеликог обима (око 2.200 одредница).

1.2. Ни с литературом ствари не стоје боље. Развоју српскохрватске лексике за последњих пола века, колико смо могли да утврдимо, није посебно посвећена ниједна књига, па ни чланак. Преглед публикација као што су „Наш језик“, „Језик“, „Зборник Матице српске за филологију и лингвистику“ и друге показао је да су лексичке теме изазивале много мање интересовања него граматичке, фонетске и правописне. Уколико има радова из лексикологије, они се односе на старији, народни језик или језик појединих књижевника, а не на савремени. Зборник *Лексикографија и лексикологија (Лексикографија ... 1982)* бавио се скоро искључиво општим и теоријско-методолошким питањима, а не актуелном српскохрватском лексиком. Једину значајнију грађу пружају нам стога забелешке о појединим изразима у оквиру нормативних расправа и језичких поука у часописима, у саветодавним приручницима, као и на саветовањима о актуелним језичким питањима, каква су организована нарочито током осамдесетих година.

1.3. С обзиром на овакво стање, у прикупљању лексичког материјала за ово истраживање морали смо се претежно ослонити на преглед старих бројева листова и часописа, на личне успомене појединача, делом и на уџбенике и приручнике разних врста (за стручније области речника). Што се тиче датације, она је сигурна само за називе политичких, модних или научно-техничких новитета чија се година настанка дадачно утврдити. Изван тога, хронолошке границе морају се силом прилика еластично посматрати. Под „речима из периода 1945–1995“ подразумевамо оне које су у том раздобљу стекле пуну употребу и постале широко познате, што не значи увек да пре 1945. уопште нису постојале. Испитивање позајмљеница уверило нас је да „прва потврда“ неке речи у текстовима, којој толико значаја придају етимолози и лексикографи, није увек и стварни почетак њеног живота у датом језику: може му претходити деценијама, па и вековима,¹ а може и каснити за појавом дотичне речи у говору. Ни унутар испитиваног полуековног периода није могуће спровести кругу и прецизу периодизацију. Као евентуалне преломнe године могле би се узети 1948, 1974. и 1989–1991, али политички и друштвени преокрети до којих је у тим годинама дошло нису нашли непосредног, а поготову не брзог одраза у језику.

Треба имати у виду да се до Другог светског рата српски језички стандард већ уобличио у основним цртама, дефинитивно прешао из вуковске фолклорне у садашњу претежно градску fazu, укључио се у токове цивилизације XX века и развио одговарајући речник, било домаћим творбеним средствима или позајмљивањем. Промена политичког уређења, ма колико бурна, није утицала на дубље слојеве речника. Техника, један од најплоднијих извора нових речи, готово читаво своје деј-

¹ В. примере у Клајн 1971 : 23–24 и 56.

ство испољила је у првој половини XX века, кад су у нашу средину доспели изуми као што су аутомобил, трамвај, ваздухопловство, телефон, радио, филм, грамофон, електрично осветљење, електрични кућни апарати и друго. После Другог светског рата једине новости које дубље задиру у свакодневни живот јесу телевизија и компјутери (уз понеке новости из медицине), а њихов утицај на речник прилично је ограничен (в. доле, 10.2 и 10.3). С обзиром на то, унапред можемо претпоставити да су лексичке иновације у испитиваном периоду биле екстензивне и значајне по броју речи, али да се не могу сматрати радикалним и да нису озбиљније деловале на физиономију језика у целини, тј. српског и хрватског језичког стандарда. (О значењима израза „српскохрватски језик“, „српски језик“, „хрватски језик“, „хрватски или српски језик“ који су се користили за означавање истог језика и његових варијаната видети ближе у прилогима М. Радовановића и Б. Брборића.)

2. ОДНОСИ МЕЂУ ВАРИЈАНТАМА

2.1. У послератној Југославији наставио се процес спонтаногближавања српске и хрватске варијанте, који је већ био у току и пре рата. Званична „друштвено-политичка терминологија“, како запажа С. Вукомановић (Вукомановић 1987 : 141–142), била је уједначена у све четири републике ср. језика, без локалних разлика. И изван те области, нови изрази најчешће су били једнаки у Београду и Загребу: разлике као *рачунар/рачунало* (10.2), *фармерке/тарајерице* (14.2), *подземни пролаз/подземни тунел* и сл. представљају изузетке. Да би се проценрю дomet узаямногближавања, требало би знати колике су биле лексичке разлике међу варијантама пре рата. Нажалост, ретке постојеће студије на том пољу редовно су преувеличавале разлике, неки пут тенденциозно, а још чешће због неједнаког познавања двеју варијаната, што је доводило до тога да се потпуни архаизми прогласе за варијантно обележене речи (тврђење да наводно „хрватском“ *йелару* одговара „српски“ *кошницу*, или „српском“ *архиву*, „хрватска“ *йисмохрана* и сл.). У том погледу свакако је најгора псеудостудија П. Губерине и К. Крстића *Разлике између хрватскога и српскога књижевног језика* (Губерина ... 1940); али ни Радосав Бошковић, мада далеко бољи лингвиста и без скривених политичких мотивација, није успео да избегне сличне грешке у свом чланку из 1935. (Бошковић 1978 : 45–48). Вреди о томе погледати коментаре М. Стевановића (Стевановић 1964–65 : 195–226; 1970 : 1–79 [посебно на стр. 17–20]) и С. Вукомановића (Вукомановић 1987 : 121).

2.2. Остављајући да о продору „сербизама“ у хрватску варијantu суде научници којима је та варијанта матерња, овде ћемо говорити само о „кроатизмима“ у српској варијанти. Такве речи можемо условно поделити на неколико слојева. Први слој чине оне које су данас потпуно изгубиле хрватско обележје, нпр. *бројка*, *исход*, *учинак*, *уређај*, *тешај*, *ојросић*, *дојусић*, *возило*, *здравствво*, *поуздеће*, *пошрага*, *гласина*, *лайшица*,

свраћишће, дрворед, редослед, језикословац (-вни), сијраховлада, све-што (именица), шемељаш, обзиран, йогубан, најадан, најавиши, изве-шиши, ојовргнуши, наводно, одвећ итд. (За све њих није ни сигурно да су хрватског порекла, али по поменутом Бошковићевом раду и по усменим и писменим осудама којима су их у разним приликама подвр-гавали конзервативнији говорници српске варијанте може се закључити да су се пред рат још углавном осећале као „хрватске“).

2.3. Други, знатно бројнији слој чине речи које још задржавају неодређени хрватски назив, али се без већег отпора употребљавају у Србији. Оне по правилу имају и „домаћи“ синоним који дајемо у загради, а који је у неким случајевима у повлачењу, нарочито ако је турцизам или германизам. Такве су мучнина (српски: гађење), утала (затајење), прехлада и прехладиши се (назеб, назешићи), расвета (осветиљење), пригода (прилика), шуђица (сирена реч), посуда (суд), одгој (васпитање), заговорник (зборник), ступањ (стапајен), ћутања² (ћутање), жмигавац (мигавац), дојам (утисак), постотак (процент), стопинка (стопићи део), знашижеља и знашижељан (радозналост, радознао), некрећнина (некретна имовина), небодер (облакодер), смеће (ђубре), плес³ (игра), хир (ћеф, кайриџ), драгуљ (драги камен), зубар (зубни лекар), конобар, -ица (кељнер, -ица), прешиница (фах, преградак), шрафчица (шина), квачило (кулунг), очишћ (очигледан, очевидан), распаресен (расејан), исподобан (исповремен), одгодиши (одложиши), ојскрбни (снабде-ши), придонеши (дойринеши), завредеши (заслужиши), појримиши (спећи, добиши), распринкани (демаскираши), најокон (најзад), у по-воду (половод), поштиш (као), насирам (према, насујроши), након (по-сле), након штиш (поштиш) итд. Понеки од тих израза и немају правог „српског“ еквивалента, нпр. шестинина, назор, гласило, поуздеће, водокомпанија, одскора викендича, кафић (и други колоквијални неологизми са истим суфиксом — кримић, љубић, Јорић; једино према хрватском цртић 'цртани филм' стоји обичније српско цртаћ), дојшиши се, заговараши (нешто), утераши, утериваши (дугове), приуштиши се, заговараши (нешто), као заменом за хрватско (готово увек с дативном заменицом себи, као заменом за хрватско ненаглашено си које у Србији не постоји). Хрватско електирана, хидроелектирана, термоелектирана добрым делом је потиснуло старије и гломазније српско електрична (хидроелектрична, термоелектрична) централа, а штапана и нема замене; уп. и Јлинара, Јлински (нпр. Јлинска свејлоси, Јлински штедњак, док је именица Јлин много ређа у Србији него гас).

2.4. Овом слоју можемо пријодати и лингвистичке термине који су у циљу уједначавања усвојени Правописом из 1960, пре свега зарез, везник и творба речи (с пријевом творбени), уместо дотадашњег срп-

² Према хрв. ђутња. Нарочито у политичком изразу изборна (предизборна) ћутња, који се јавио после 1990.

³ Због двосмислености речи игра.

ског затећа, свеза, грађење речи. Ти термини су широко прихваћени у школама у Србији, као што је углавном уведен и ценитиметар (ценити-лијетар итд.) уместо ранијег санитиметар, санитилијетар — ово последње у смислу давања предности латинском изговору над француским. Посебно треба поменути одлуку Радио-телевизије Београд, донету 1984. на предлог групе лингвиста, да се у најавама тачног времена реч час замени речју сај. Та новост је схваћена као наметање једног кроатизма и изазвала је бурне реакције у београдској јавности, мада су лингвисти објашњавали да је основни аргумент за промену био у томе што је сај и у српском свакодневном говору обичнија реч (Пешикан 1985 : 273–275; Кравар 1986 : 125–129).

2.5. Следећи слој сачињавали би повремено употребљени кроатизми, као разина, штекућина, уроћа, светоназор, најукница, жгаравица, стаповић, најатворен, осебујан, двојиши, дуљиши, посудиши, најоме-шиши, ојонашаши, усјевридиши, Јонукаши, изнимно, недовођено, дайаче, дочим, најом, диљем, ше (у набрајањима) итд. Њихов хрватски карактер је несумњив, некима од њих Срби скромнијег образовања и не знају значење, а ипак смо све њих забележили у београдској штампи, у текстовима српских аутора, и то за последњих пет година. То покazuје да је у време заједничког живота лексичко прожимање било дубоко и да је оставило трага, бар у традиционалној отвореној српској варијанти.

2.6. Из досад наведеног ипак се нipoшто не би смело закључити да за лексичку размену међу варијантама нема никаквих интерних препрека. Велики број хрватских речи, нпр. јуха, глазба, влак, увјећ, шједан, швртка, назочан, бедаси, просједоваши, шискани, ухтишиши, гле-де, хрватски називи месеци и много шта друго потпуно су туђи српском језичком осећању и њихово преузимање никада није долазило у обзир. Број таквих речи донекле је и вештачки повећан за последње три-четири године, политички мотивисаним (мада сасвим ненаучним) тврђњама да је побожје домовина „хрватски“⁴ а само ојачавина српски, или да „хрватске“ облике Ускрс, ускршићи треба заменити „српским“ Вакрс, вак-шићи. Тамо где постоје обличке алтернације, нпр. ојашши/ојћи, посе-ти/појсјети, хирург/кирург, отпор према хрватском облику по правилу је много јачи него кад су посреди различите лексеме. Посебан отпор изазва хрватска склоност к неограниченом грађењу кованица, нагло ојачана, као што је познато, после успостављања независне Хрватске (Бугарски 1994 : 134). Вештачки обновљени хрватски архаизми као вр-ховник, војарна, прајоћење, земљовид, велейосланик, шијеком и многи други данас су познати и у Србији захваљујући медијима, али изазивају само подсмешљиве коментаре.

⁴ В. насупрот томе примере за двоваријантну распрострањеност речи домо-вина у Шипка 1987 : 106–107.

3. СТРАНИ УТИЦАЈИ

3.1. Ако се изузме хрватски пуританци, оличен између осталог и у малоочас поменутим кованицама, и српски и хрватски језички стандард у послератном су периоду остали широко отворени према лексичким утицајима са стране. Турцизми, међутим, више нису актуелни, а германизми се делимично повлаче. Многи од њих стекли су фамилијарну, регионалну или провинцијалну боју и стога се наставља тенденција, испољена већ пре рата, к њиховом замењивању домаћим изразима. Тако реч *зејтин*, кад је реч о исхрани, још употребљавају старије генерације, али млађи кажу *уље*, а у технички, сликарству или фармацији *уље* је једини израз. Турцизми као *чирак*, *шенцер*, *шефшијер*, *адеј*, *хасна* и сл. дефинитивно су застарели; други, нпр. *авлија*, *дућан*, *бакшиш*, *օռաչար*, *սայւիչա*, осетно су ређи него синоними *дворишће*, *радња* (*продавница*, *բար*), *հայոնիչա*, *դմինակ*, *դմինիչար*, *չազոնիչար*. У другим случајевима долази до стилске диференцијације, па се нпр. речи *комисија* (*կոմիսիոնիչա*), *խոշակ*, *բուշակ*, *բաձավ*, *մաբե* задржавају као афективне наспрот стилски неутралним *сусед* (*սուսեյկա*), *угао*, *բեսլայինո* (*узалуд*).

3.2. На исти начин, многобројни германизми као нестандардни повлаче се пред домаћим изразима: *плајаваз* → *оловка*, *фирнга* → *звеса*, *шалтер* → *брекидач*, *штенадла* → *чиода*, *фришак* → *свеже*, *грао* → *сив* итд. (види друге примере у Ивић ... 1991 : 157). Ипак, читав низ упадљивих германизама остао је без замене, бар у српској варијанти: речи као *шараџај*, *векна*, *филц*, *рајсферилус*, *зихернадла*, *виц*, *шитимунг*, *штајм*, *реши*, *ֆарбайш*, *шеглаиш*, *шитимоваш* итд. У усменим жаргонима домаћинства, кулинарства и разних грана технике немачке речи (типа *шортишини*, *рингла/шлойна*, *дозна*, *шитина*, *шитахайла*, *кланфа*, *ирафишишок*, *динсайш* итд.) честе су и данас, мада им се у писаном језику обично траже замене. Нових германизама нема много. Најтипичнији је свакако *гастарбајтер* (с пријевом *гастарбајтерски*), чemu се могу додати *азиланш*, *рол-крагна* (одакле колоквијално *ролка*, в. 14.2), *хеланке* (14.2), *комби* (10.5), *мойед* (11.1), *шитицуунг* или *шитицовање* (8.2), *ханзайласиш* (по нем. фабричком називу), *фолија*, *дейонија*, псеудогерманизам *херцроман* (сентиментални љубавни роман), *шитанцоваш* (раније само технички термин, сада у фигулативном значењу 'серийски производити, фабриковати') итд. Из немачког је без сумње и *флоскула* (латинизам који се не употребљава у другим европским језицима), у Клајневом речнику означеног као „застарело“ или последњих година веома распрострањено, делимично и као замена за раније *фраза* или *шарола*. Види и термине из филмске технике у 12.4.

3.3. Позајмљенице из руског језика одувек су биле важан и редован извор богаћења нашег књижевног језика, али су због међујезичке сродности прилагођаване или „превођене“, тако да се данас углавном и

не осећају као туђе. После 1945, с обзиром на тесне политичке везе, масовно превођење с руског, обавезну наставу руског у школама, руске песме и филмове итд., јавио се и известан број неадаптираних русизама као што су *чисишка*, *уравниловка*, *лакировка*, *кружсок*, *кулак*, *шептолејтка* (па и *шјатиљејтка*, све уместо „петогодишњи план“ [Језик ... 1982 : 84]), *осмолејтка/осмолејїка* (ум. „осмогодишња школа“), скраћеница *фискултур* са изведенцима (в. 15.1). Ту су, наравно, и називи специфичних совјетских појава ако што су *колхоз* (-ни, -ник, -ница), *совхоз*, *Комсомол* (*комсомолац*, -лка, -лски), *агиттарой* (потом и у употребном политичком смислу), *шоплићибо*, *рајком*, *нарком* и сл. По начину образовања или по семантичком неслагању између основе и укупног значења речи несумњиви су русизми и *ударник*, *ударни*, *шрутодан*, *шребовши* и *шребовање*, *оформши*, *прибрежни* (Љ. Јонке истиче да тог придева није било у предратним речницима; С. Бабић претпоставља да се и пријев *шрибални* могао јавити накнадно, укрштањем од *обални* и *прибрежни* [Бабић 1963 : 26]), глаголи *замаскираши*, *закамуфираши*, *сконцептирасиши* („примљени у близку прошлости из руског језика“, према Стевановићу (Стевановић 1952 : 303–308), који примећује да је *сконцептирасиши* постојало већ двадесетих година). Руководилац, руководиши, руководеши стари су русизми, али није случајно што су стекли велику распрострањеност у годинама комунизма (Јонке 1964 : 17); после 1948, јавља се и иронична синтагма *мудро руководство*, примењена на стаљинистички режим. У предузећима и школама, првих година после рата одваја се *црвени кутији* за политичке активности (= *красный уголок*). Русизам *Деда Мраз* постаје општепознат, први мах прихваћен и у Југославији, касније задржан само у примени на СССР, док су одговарајући домаћи органи названи *шредеседништво* (Језик ... 1982 : 83). Семантичке русизме поједини аутори налазе у употреби израза као *неойходан*, *неойходно* уместо *штогребан*, *штогребено* (Зоричић 1954 : 61), *разрешиши* уместо *решиши*, *шревазиши* и *шревазиши* уместо *савладаши*, *ошклониши*, *ублажиши* и сл. (Језик ... 1982 : 16–17), *шревасходно* уместо *шрвенствено*, *шре свега* и сл. (Јефтић 1985 : 91–92). У каснијим годинама најезда русизама знатно опада; долазе углавном они који стичу и интернационалну употребу, као *супштињик*, *космонаути*, *космодром* (почев од 1957), *гулаг* (по књизи Солжењицину, 1974), *номенклатура* (као назив за повлашћени слој у совјетском режиму), *дача*, *самиздай*, а у Горбачовљевој ери *гласност* и *штерејкојка*.

3.4. Интернационализми грчког и латинског порекла, претежно у области науке, технике, политици и културе, сада као и раније чине једну од најважнијих струја позајмљеница у српском језику. Мноштво принципија да се позајмљују све „тежи“ греко-латинизми, све ученијег и апстрактнијег садржаја. Већ 1951. године пурристички настројени С. Пре-

дић жално се да језик критике и есејистике врви од „сувишних варваризама“ као *имагинација*, *иниџенџе*, *поливалентан*, *минуциозан*, *монструозан*, *инкомпетибилан*, *манифестовати*, *евоцирати* и сл. (Предић 1951 : 187–195). Посебно је запазио реч *тематика*, за коју каже да „доскора није постојала у нашем језику; као именица не постоји ни у француском, ни у немачком, ни у руском речнику“, па претпоставља да је „у Совјетском Савезу направљена у новије време“. (Данас се одговарајућа именица може наћи у речницима сва три поменута језика.) У новије време пада у очи све чешћа употреба апстрактних латинизама и грецизама као *дигнитет*, *хипокризија*, *официјелан*, *децентан*, *рецентан* (без стварне семантичке разлике у односу на домаће *достијансиво*, *лицемерје*, *званичан*, *присвојан*, *скорањи/недавни*), затим локација, *превенџенција*, *генеза*, *ентиитет*, *модалитет*, *рејрезентан* (још чешће у погрешном облику *рејрезен*), па и тако гломазних облика као што су *оперионализација*, *деидеологизоваши/ација* или *инструментализоваши/ација*. Примери латинизама примењених на појаве из свакидашњег живота јесу *тартифицијација* (учешће у плаћању здравствених услуга), *рестрикција* (обично о електричној струји или води), *рекреација*, *рекреативан*, *рекреираши* се (у суженом значењу бављења спортом или тешлим вежбама). Латински пријеви *garus*, *prosperus*, *promiscuus* нису били позајмљени у нашем језику, него само одговарајуће именице на -*тић*: сада се од именица накнадно граде пријеви — *раритетан*, *протеритетан*, *промискуитетан* (уп. и *куриозитетан* поред ранијег *куриозан*). Многи латинизми стичу ширу употребу тек с промењеним или проширеним значењем стеченим у модерним језицима, нпр. *конфесија* 'вероисповест' (претежно под утицајем пријева *конфесионалан*, *мулти-конфесионалан/вашеконфесионалан*), *аболиција* (у правном значењу 'укидање кривичног поступка', захваљујући неким запаженим судско-политичким случајевима после 1966. и после 1990), *асоцијација* (раније само психолошки термин, сада и у извornом значењу 'удружење', према енгл. и фр.), *консензус* [Шипка 1987 : 210] почев од седамдесетих година чест термин и у домаћој и у међународној политици), *кредибишитет* (са енгл. значењем 'убедљивост, углед, ауторитативност'), *дијаспора* (традиционално везано за Јевреје, сада примењено на Србе и друге народе: јавља се и превод *расејање*, нпр. „Срби у расејању“). У неким случајевима српска употреба одступа од латинске и међународне: тако се уместо *мандатар* годинама погрешно употребљавало *мандатор* (данас је та грешка исправљена [Ивић ... 1991 : 29, 187–188]); реч *позиција* у годинама после 1990. добија значење (непознато у другим језицима) 'страница на власти', тј. употребљава се као антоним од *опозиција*.

3.5. Као и свуда у свету, англизми после 1945. године пристижују све бржим темпом. Док су пре рата заузимали значајне место једино у спорту, сада се нагло множе у речнику забаве и омладинских мода (14.1), у технички (10.1–10.4) и у многим другим областима. Међу онима од општег значења поменимо *шинејер* (-рка, -рски), *субермен*, *гламур*,

и гламурозан (са изговором према француском), хендикейран (у новом значењу 'онеспособљен, инвалидан'), а посебно оне везане за полне особине и полни живот као мачо (хиспанизам примљен преко америчког енглеског, често и у хибридном споју мачо-мен), секс (9.3), секси, секс-шој, унисекс, шејлинг, кол-герла и сл. Од производа и изума ту су најлон (веома популарно у годинама после 1945, с приdevом најлонски и изразом најлон(ске) чарапе, фам. најлонке), дешерџенит (са енглеским изговором уместо очекиваног латинског, [Јонке 1964 : 89]), сиреј, стик, ер-кондишин, йосишер, селотејт, фломасишер (в. 10.4); у трговини драгстор (с промењеним значењем примљеним из француског), супермаркет (маркет, минимаркет итд. [Наши језик ... 1979 : 62-64]), дјуши-фри-шој (чешће скраћено у фри-шој), дисконит (енгл. discount shop/store прилагођено старијем италијанизму дисконит), дилер (у неколико значења, с глаголом диловаши). Широку распрострањеност у говору и писању достижу смог, стрес (с приdevом стресни, нпр. стресна ситуација), шест и шесташтади, дизајн (дизајнираши, -ер, -ерка); види и шренд и друге помодне англицизме у 6.2. Из енглеског долазе и многи привидни латинизми: прилог и узвик субер, изузетно омиљен последњих година нарочито међу омладином; оција (раније специфичан термин везан за избор држављанства или право куповине, сада у општем значењу „избор, могућност, алтернатива“ према енг. option); приdev контрапродуктиван (од counterproductive), глагол фрустрираши (и фрустрираја, фрустриран, -ираносит), релаксација и релаксираши се, селектираши (на-супрот старијем селекционисаши, из француског), конактираши (често као прелазан глагол, конактираши кога, по угледу на енглески), лимитираши, дешективаши итд. Разуме се да нису ретки ни преведени енглески изрази (калкови) као трање мозгова (brainwashing), одлив мозгова (brain drain), мушки шовиниста (male chauvinist), статусни симбол (status symbol), птица ругалица (mocking-bird), врели/врући кромпир (hot potato), сајунска ојера (soap opera) итд. Штавише, домаћа именица мора данас готово редовно гласи поћна мора, делимично зато што је била недовољно жива у употреби (често замењивана са кошмар или стирашан сан), али пре свега под утицајем енглеског nightmare.

3.6. Сви остали језици дали су минималан допринос укупном инвентару нових позајмљеница. Француски утицај много је слабији него пре рата: одмах после 1945. јавља се *рејон* (уместо предратног *кварт*): потом и сајмо напуштено, али задржано у општијем значењу 'подручје, област'), касније *глисер* и *хидроглисер*, *ресурс*, *действија*, *бистро*, *бутик*, *војлер*, *рециклажа*, *омаж* (в. 12.2), *сида* (в. 9.1). Из италијанског долази покоји термин везан за спорт (*либеро*, *техник*⁵, *азури*, *катеначо*), забавну музiku (*канашајор*, *урлайор*), гастрономију (*грисини*, *тица*, *тиција*, *лацање*) и интернационализам *ћао*⁶. Интернационално су распро-

⁵ Скраћено од commissario tecnico, са изговором према нашем технику.

⁶ Увек у том облику, мада би се очекивало чао

страњени и јапанизми: *цудо* и *карате* (15.1), *камиказе*, *икебана*, *оригами*, *сајонара*, посредством филма *рашомон* (са изведенциом *рашомонијада*) и у новије време *нинџа* (одакле потом и *книџца*, као полуашаљиви назив за борце из Кинеске крајине). Наравно, и из језика с којима нема сталних контаката нити међусобних културних утицаја могу доћи појединачне речи уколико означавају локалне специјалитете (Самарџија 1990 : 77-81).

3.7. Покушамо ли да проценимо укупни дomet страних утицаја, закључак мора бити да туђице и после 1945. дају претежни део нових речи (у речнику Клајн 1992. чине око 63 одсто одредница). Такав би закључак вероватно — мада у мањој мери — важно и за хрватску варијанту, а у српској је несумњив. При том није у питању „најезда“ или „поплава страних речи“, како би то приказали пуристи, него недовољне стваралачке моћи домаћег вокабулара. Стјепан Бабић је навео низ могућих домаћих назива за справе и уређаје, као *прибодница*, *бацаљка*, *вадилица*, *влажњак*, *мнојсач*, *орошивач*, *пушомjer*, *мљековод* и сл., само да би признао да тих речи нема ни у речницима (Бабић 1962 : 113–118). Потписник овог прилога набројао је називе четрдесетак добро знаних изума и новитета из послератног периода који су готово сви аngлицизми, а домаћег порекла је само један једини — *замрзивач*; ту је истакнуто и да за појмове као „телефонска секретарица“ или „лежећи полицајац“ постоје само такви, метафорични, а не и егзактни технички називи. Милован Данојлић напомиње да је питао једног агронома које се врсте јабука гаје данас у Србији и добио одговор „*делишес*, *златни делишес*, *прима*, *глашинголд*, *старк кримсон*, *ајдаред*“ и тако даље (*Актиуелна штапања ...* 1982 : 253–259). Данојлићев закључак: „Језичко проналазаштво нам је затајило. Хрватски писци, с променљивом срећом, кују нове речи. Српски се устежу...“ Други књижевник, Драгиша Витошевић (пурист, али без предрасуда, вођен стилским преокупацијама а не ксенофобијом), изнео је много примера претеране употребе учених интернационализама у штампи, чак и оној намењеној сељацима, што онда продире и у њихов говор (сељак који уместо „Време се пролегшало“ каже „Време се стабилизовало“ [*Српскохрватски језик ...* 1979 : 75–82]). Исти аутор навео је примере како један тренутно популаран страни израз истискује из употребе безброј домаћих синонима: *йолијрон* уместо *улициза*, *удворица*, *чанколиз*, *йодрейши*, *љигавац* итд.; *наиван* уместо *безазлен*, *безболан*, *незлобив*, *јроситодушан*, *нейтритворен* итд. итд. Као позитиван пример Витошевић истиче *Антиологију* српског песништва Милодрага Павловића (Павловић 1964), која је, уз дотад незаменљиви термин *поезија*, вратила у употребу и синоним *песништво*. Таквих појединачних примера замене има још. Раније ретко *одбира* или *одабира*, на пример, данас се широко употребљава уместо *селекција*; галицизам *резиме* бар делимично је замењен са *сажетак*, а *ескапонаї* (руски псевдолатинизам) са *изложасак*; придев *јодсницијајан* добром делом је истинску *стимулацијан*. Види и примере *неангажован* → *несврстан*.

(7.1), *председништво* (3.3), *колор* → *боја*, *конферансје* → *водитељ* (13.2).

4. ОПШТИ ДЕО РЕЧНИКА

4.1. Међу именицама се у послератном раздобљу донекле увећава број девербала с нултим суфиксом, као *доток* (од *дотицац*), *докућ* (обично у изразима *докућ стажа*, *докућ љензије*), *дотур* (од *дотурац*), *отпад* (у збирном значењу 'отпаци'), *томак* (раније ретко, у дословном значењу [Мићовић 1952 : 165], последњих година омиљено у пренесеном смислу 'промена' или 'побољшање'); *искорак* 'корак напред', у Матичном и Академијином речнику забележено само као спортски термин, сада добија и фигуративно значење (Петровић 1989 : 57). Гради се доста нових именица на *-ство*, обично од *nominus agentis*, као *издаваштво*, *преводилаштво*, *давалаштво*, *донашорство*, *сјонзорство*, *партинерство*, понекад и од придева као *добросуседство* (према *добросуседски*); раније ретка именица *заједништво* постаје помодни израз у политичком речнику. Од придевских основа граде се именице на *-ост*, нпр. *смисленост*, *ликовност*, *животност*, *захтевност*, *приваћност* (превод са енгл. *privacy*), *геноцидност*, *конкуренћност* и сл.; у есејистичком стилу најновијег доба омиљени су *занићаност* и *ућићаност*. Аналогијом пре-*материјални* ствара се *губитник* (свакако и под дејством енг. *loser*), а у привредном речнику *губиташ* (предузеће које послује са губитком); неологизам *појмовник* означава 'скуп појмова' или 'идејно поље'. Суфикс *-ивач* (много чешће него *-авач*, без обзира на глаголску основу [Николић 1977 : 30–36]) означава справе (замрзивач, усисивач, *расцршивач*, *пригушивач*, *појачивач*, *ионизацивач* [карата]) или хемијска средства (*разређивач*) или и људе, нпр. *избацитивач* (човек који избацује непожељне гости из локала — енгл. *bouncer*), *промашивач* (у спорту), *загађивач* (врло распрострањено са ширењем еколошке свести), *оглашивач* итд. Веома су продуктивни суфкси афективног и фамилијарног значења, као *-аш*, пре свега за људе — *чврсторукаш*, *фотељаш* 'политичар који се грчевито држи положаја', *ултраш*, *контраш* (оба из међународне политике), *судаш* 'болесник од сиде' итд. — али и за возила, нпр. *дво-шточкаш*, *четвртошточкаш*, *дизелаши*; *-јак*, нпр. *мировњак*, *културњак*, *перверзњак*, *забавњак*, *народњак* (у два нова значења, в. 14.1), такође *буњак* 'буњља пијаца' и *лажњак* 'нешто лажно, фалсификат'; *-ац*, од придева, за људе, нпр. *физикалац* 'физички радник', *специјалац* (5.6), *агресивац*, *депресивац*, *креативац*, *бисексуалац*, *маргиналац*, ређе за неживе појмове као *минималац* (8.2) и *каубојац* (12.4). Мада деминутиви нису нарочито продуктивни, последњих година шире се шаљиви облици *срушенце* (хипокористично) и *ићенце*.

4.2. Као што се може и очекивати, расте број женских облика за занимања, стања, функције, као возачица, полицијска, преводитељка, премијерка, пишакиња, ауторитетерка, пушачица, навијачица, гледаштељка,